

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ІДЕНТИЧНІСТЬ» ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті висвітлено теоретичні аспекти щодо змісту та характеристики поняття «ідентичність» у психологічній науці. З'ясовано, що це питання є досить актуальним, про що свідчать численні наукові розробки, в яких дослідники розкривають наукові підходи щодо визначення змісту, особливостей, різновидів ідентичності та значення для особистості. Важливим є те, що поняття «ідентичність особи» є цікавим для представників різних наукових сфер.

Вченими встановлено, що ідентичність – це багатозначний життєвий і загальнонауковий термін, який характеризується такими властивостями як постійність, тотожність, спадкоємність індивіда та розвитком його самосвідомості під впливом різноманітних чинників.

Визначено, що особливими характеристиками при вивченні людини виступають такі як: психофізіологічна, соціальна та особистісна ідентичність особи. Виявлено, що ідентичність широко застосовується в різних галузях психологічної науки, а саме: загальній психології, соціальній психології, етнопсихології, психології розвитку, гендерній психології, політичній психології. На основі цього встановлено такі різновиди ідентичності особистості як: особистісна/самосвідомість, гендерна, соціальна, національна/етнічна, професійна, культурна.

Наголошено, що проблемними моментами у розвитку ідентичності особистості є питання, які тісно пов'язані з віковими кризами людини, конфліктом ідентичностей та втратою ідентичності. Особливу увагу слід приділити розвитку ідентичності людини в освітньому просторі, впливу міграційних процесів на ідентичності особи, актуалізації проявів та розвитку культурної, гендерної, національної, особистісної ідентичності в умовах військових дій; розвитку професійної ідентичності особистості тощо.

Шляхами вирішення цілої низки проблем, які пов'язані з ідентичністю особи, є: саморозвиток та самопізнання себе як особистості; дослідження себе та своїх нових відчуттів, ролей, позицій, захоплень, які пов'язані з соціальною активністю людини; вивчення та впровадження історичних і культурних традицій свого народу для відчуття належності до нього; саморозвиток, самовиховання, самоудосконалення як фахівця.

Ключові слова: ідентичність, самоідентичність, психофізіологічна ідентичність, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, професійна ідентичність, національна/етнічна ідентичність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження викликано інтересом до одного з психологічних понять, зміст якого розкриває глибинну та фундаментальну властивість людини через усвідомлення й підтримку почуття власної цілісності, самовизначення, самосприйняття.

У філософській науковій літературі феномен «ідентичність» постає як «самість» (Self) людини. Насамперед, мова йде про її нормативну характеристику, визначенні цінності та екзистенційні основи, які забезпечують самоідентичність особи [1, с. 130]. Ідентичність, має латинське коріння «idem», що означає те саме, і розкриває «власність зберігати свою сутність незалежно від трансформацій» [4, с. 147].

Вчені, зазначене нами поняття, розуміють не тільки, як належність особистості до певної

групи/спільноти з визначеною системою цінностей, правил, ідеалів, але й як систему духовних цінностей людини, що дає їй змогу зберігати свій «Я-образ», залишатися самою собою. Так, Е. Еріксон, у своїй праці, не тільки розкриває зміст поняття (ідентичність – тотожність самому собі (незмінність особистості у просторі) й його цілісність (послідовність у часі), але й зазначає, що пошук ідентичності як процес самовизначення особи не може здійснюватися лише за допомогою «занурення» углиб самого себе. «Поряд із власною ідентичністю особистість формує групову ідентичність, сприймаючи і порівнюючи себе із значущими іншими», – наголошує вчений [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Більшість людей визначають власну/особистісну ідентичність як складне та загальноживане поняття, що включає інформацію про внутрішній світ людини, її уявлення про себе ким вона є і ким вона себе бачить серед інших людей. Детермінантами впливу на уявлення особистості про себе є соціальні, психологічні та особистісні чинники, які упродовж життєдіяльності людини постійно розвиваються та змінюються.

Як засвідчує огляд змісту наукових праць, цей феномен є досить багатозначним та загальноживаним терміном, зміст якого підкреслює постійність, тотожність особистості та її свідомість. Проблемні питання щодо вивчення змісту поняття «ідентичність», його характеристик, значення та місця в житті людини розкривали в своїх дослідженнях як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Р. Бернс, М. Боришевський, П. Гнатенко, І. Гоффман, Л. Гулак, У. Джеймс, Е. Еріксон, М. Жилін, О. Зазимко, Ч. Кулі, М. Кун, А. Лиманкіна, Т. Макпартленд, Д. Марсія, Дж. Мід, В. Москалець, М. Савчин, Г. Теджфел, Дж. Тернер, О. Шиловська, Т. Яблонська та ін.).

З аналізу наукових підходів до детального вивчення ідентичності особи, який було проведено А. Лиманкіною, можна виокремити такі психологічні напрями як: психоаналітичний (Е. Еріксон, Дж. Марсія, З. Фройд); біхевіористичний (Д. Кемпбел, М. Шериф, С. Шериф); символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Ч. Кулі, І. Гоффман); когнітивний (Г. Теджфел, Дж. Тернер, М. Хог); конструктивний (Ф. Барт, П. Бергер). Завдяки дослідженням їх представників зміст поняття «ідентичність» набуває своїх особливостей [4, с. 147].

Постановка завдання. Теоретичний аналіз дослідження змісту поняття «ідентичність» в психологічній науці та його застосування у різних психологічних галузях.

Виклад основного матеріалу. Представники різних наукових сфер, які досліджують людину, зазначений нами феномен, характеризують трьома основними характеристиками, а саме: психофізіологічна ідентичність особи (завдяки взаємозв'язку фізіологічних, психічних процесів і властивостей в організмі людини відбувається розпізнавання власних і чужих клітин. Цим займаються імунологи, які допомагають чітко визначити певні зміни в організмі людини, і вчасно прийти на допомогу у встановленні діагнозів та корекції роботи людського організму); соціальна ідентичність (людина є соціальною

одиницею суспільства, тому ця характеристика представлена певними переживаннями особи та її усвідомленням щодо належності до тієї чи іншої соціальної групи); особистісна ідентичність/самоідентичність (мова йде про поєднання структурних компонентів спрямованості особистості (цілей, мотивів, інтересів, установок), а також про цілісний образ власного «Я» людини).

У дослідженні Л. Гулак визначено, що соціологами термін «ідентичність» трактується як визначений набір різноманітних соціальних ролей й статусів, організація яких визначена вимогами суспільства до людини. Суспільні інститути в країні виступають основними категоріями ідентичності особистості. Серед психологів, зазначає автор дослідження, поширеною є думка, що ідентичність особи є необхідною і важливою психічною функцією, що сприяє «виживанню індивіда як цілого» і тісно пов'язана із самоусвідомленням людини. Цей феномен має свої характеристики (динамічність, сталість, змінність, ситуативність), які зазнають змін упродовж життя людини під дією різноманітних чинників [1, с. 130].

Заслуговує на увагу і сама історія виникнення цього терміну. Аналіз наукової літератури засвідчує, що погляди дослідників різняться щодо початку використання цього поняття. Так, одні вчені вважають, що уперше в психологічну науку це поняття було введено Е. Еріксоном, який вважав, що ідентичність особи виступає безперервним й внутрішнім процесом, який має свої особливості і піддається різноманітним впливам. Цей процес є динамічним і розвивається упродовж усього життя людини [1]. На думку інших, – початок історії розвитку застосування цього поняття пов'язано з розвитком психіатрії. Саме в цій медичній сфері, фахівці вивчали феномен «кризи ідентичності» особи, яка втратила зв'язок з навколишнім світом тощо.

У соціальній психології у 1970-х рр., після розробки теорії соціальної ідентичності та виокремленні різноманітних її різновидів (соціальну, етнічну/національну, особистісну, культурну, професійну та ін.), активно розпочали досліджувати це поняття, зміст якого включав соціальний досвід особи.

У психології, досліджуючи людину, вчені (А. Лиманкіна, З. Фройд, К. Хорні та ін.) акцентували увагу, насамперед, на самоідентифікації особи, як механізмі визначення її ідентичності. Особливу увагу приділяли її процесуальній динаміці розвитку, різновидам, адже, як свідчить ціла низка наукових праць, соціальна, етнічна/наці-

ональна, професійна та інші види ідентичності особистості постійно знаходяться в полі зору різних представників наукової сфери.

Зупинимось більш детально на його застосуванні в різних галузях психологічної науки.

Такі галузі психології як «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Психологія розвитку особистості», «Соціальна психологія», «Гендерна психологія», «Політична психологія» та інші галузі, активно використовують поняття «ідентичність» особистості. Представники різних психологічних течій вважали цей феномен нормальним явищем у розвитку особи. Так, дослідники вікової психології акцентують увагу на тому, що, формування ідентичності людини розпочинається ще з раннього дитинства, коли дитина починає заявляти про себе через проголошення таких фраз як «Я сам», «Я так хочу», «Це моє» та ін. У віковій психології поняття «ідентичність» ототожнюється з віковими кризами особистості. Як зазначають вчені (Л. Василенко, Е. Еріксон, О. Зазимко, Р. Павелків, М. Самвчин, О. Шиловська та ін.), особливо це проявляється в підлітковому віці (криза перехідного віку). На інших вікових етапах розвитку людини цей феномен набуває дещо інших особливостей, але спільним є те, що на його зміст суттєво впливають: сім'я та родинне коло (члени родини сприяють формуванню власного образу «Я» особи), соціальне середовище (друзі, сусіди, просто знайомі, вчителі та інші представники соціальних інститутів також запроваджують, розвивають та закріплюють наші уявлення про цей світ, наше місце в ньому, нашу значимість для нього), культура суспільства (суспільні норми, правила, принципи, цінності, традиції свого народу та інших народів, допомагають людині реалізувати свій духовний потенціал, розвивати моральні, соціальні й духовні особистісні риси) і особливу увагу вчені приділяють особистісному досвіду людини. Саме він, через цілу низку життєвих ситуацій, успіхів та невдач, викликів долі допомагає особистості саморозвиватися, самоудосконалюватися, критично оцінювати свої вчинки та краще пізнавати себе, давати відповідь на запитання: «Ким я є?», «Яка моя місія в цьому світі» тощо. Про кризу ідентичності на кожному з вікових етапів вів мову в своєму дослідженні Е. Еріксон [2, с. 67].

Дослідниками виокремлено цілу низку різновидів ідентичності, кожен з яких дає відповіді на питання про внутрішній, соціальний, професійний, національний світ людини. Узагальнюючи зміст наукових підходів до класифікації ідентич-

ності, можна виокремити такі її види як: національна, соціальна; громадянська, гендерна, професійна, статева, ідентичність за родом занять, ідентична, особистісна.

У психологічній науці, а саме у таких її галузях як «Загальна психологія», «Психологія розвитку особистості», «Гендерна психологія», – це поняття пов'язане з розвитком особистості, її індивідуальності. Вивчаючи психічний світ людини, вчені зазначають, що особистісна ідентичність допомагає людині сформувати власні уявлення, думки про себе як людину, яка має своє бачення про свою унікальність, значимість. Через прояви власних почуттів, цінностей та бажань/мрій/прагнень людина формує, розвиває власну самооцінку, свій світогляд, що у подальшому відображається на таких процесах як самовпевненість, саморозвиток, самоцінність, самоактуалізацію.

Як зазначає А. Лиманкіна, «проблему ідентичності впродовж тривалого часу не досліджували в психології як самостійну, але вона перебувала у центрі уваги більшості дослідників у галузі загальної психології і психології розвитку». Особливу увагу сучасних дослідників привертають дослідження особистісної ідентичності особи, адже ті зміни, які відбуваються в світі та нашому суспільстві, суттєво відображаються на проблемі вибору та самовираження сучасної людини [4, с. 146].

Характеризуючи особливості гендерної ідентичності, вчені акцентують увагу на тому, як бачить себе особистість у цьому світі, як ідентифікує себе з представниками різної статі, що відчуває. Це питання не одноразово розглядалося й досліджувалося представниками наукової сфери, адже, як свідчить практика, на сьогодні є досить значна кількість людей, які некомфортно себе почувають щодо своєї належності до тієї чи іншої статі. Вони також мають право на життя та реалізацію себе як особистості у суспільстві.

У таких галузях психологічної науки як «Соціальна психологія», «Політична психологія», «Етнопсихологія» зміст поняття «ідентичність особистості» розкривається через розвиток уявлень людини про себе як члена певної групи (наприклад, малої – сім'я, професійна діяльність; великої групи – представник народу/етносу/національної меншини).

Якщо мова йде про соціальну ідентичність, то значна кількість науковців наголошує на важливості врахування соціальних ролей, які виконує особистість, а саме – як член родини (батько/мати, брат/сестра, дідусь/бабуся тощо), як член профе-

сійного колективу, як соціальна одиниця тощо. У суспільстві людина ідентифікує себе як члена певних соціальних груп, на яких покладено певні обов'язки та права.

Про взаємозв'язок особистісної та соціальної ідентифікації особистості наголошують у своєму дослідженні М. Бітянова, М. Жилін, А. Тешфел та інші вчені. Підтвердженням є позиція М. Жиліна, який звертає увагу на те, що на ідентичність особистості суттєво впливає соціум, який виступає «вирішальним елементом у визначенні стратегії поведінки особистості у соціумі» [2, с. 67].

Щодо професійної ідентифікації людини, то це питання теж на часі. Професійна ідентифікація особистості виступає усвідомленням та ідентифікацією особи як представника певної професійної діяльності, зміст якої полягає в самостійному виборі, певній організації та стратегії свого професійного майбутнього. Цей різновид ідентифікації передбачає особистісну/психологічну готовність людини до виконання професійних завдань, реалізацію всіх складових її самовизначення (особистісного, інструментального й ситуативного) та інтеграцію в обрану людиною професію [5, с. 189]. Як зазначає Ю. Орешета, «професійна ідентифікація людини виступає певним механізмом усвідомлення себе представником певної професії та професійного співробітництва є важливою соціально-економічною проблемою сучасної науки» [6, с. 104–112].

Проблемні питання щодо професійної ідентифікації розкривали в наукових працях П. Гнатенко, А. Дмитренко, Е. Зеєр, І. Логінова, О. Ляш, С. Макеєв, Н. Пилипенко, Т. Титаренко, І. Хамітова, Л. Храмцова, К. Четошеїкова, Л. Шнейдера, М. Шульга та ін. Так, О. Ляш зазначає, що професійна ідентифікація особи є інтегративним поняттям, яке розкриває взаємозв'язок особистісних рис людини (які сприяють не тільки орієнтації її в обраній професії, але й допомагають реалізувати в повній мірі власний потенціал та визначити наслідки професійного вибору та прийняття установок обраної професійної групи). Цей процес є довготривалим і складним [5, с. 191–193].

І. Соколова, Д. Шляков, В. Ядов розглядають професійну ідентифікацію особистості як різновид соціальної ідентифікації, пояснюючи це тим, що професійна ідентифікація формується і розвивається у соціальному просторі. Вчені акцентують увагу на тому, що від сучасного фахівця на сьогодні вимагається не тільки якісні професійні знання, але й обізнаність, розуміння сучасної обстановки й динаміки змін в країні, врахування військових

дій на території України, високі моральні якості, суспільна активність, управлінські якості, організаторські, комунікаційні тощо. Професійне становлення особистості відбувається через зміну поглядів, уявлень про себе, визначення свого місця в суспільстві, колективі, що й характеризує професійну ідентичність особи в цілому. Цікавою, на нашу думку є дослідження Ю. Орешети, в якому описано наукові підходи до визначення підвидів професійної ідентифікації людини (К. Абульханова-Славської, О. Словік) [6, с. 107.]

У етнопсихології питання ідентичності особистості, вчені пов'язують із історією народу і тому більш поширеним є поняття «національна ідентичність» особистості. Характеристиками цього поняття є відчуття людини щодо належності до певної національності, які ґрунтуються на національних символах, мові, культурних особливостях та спільній історії розвитку народу. Заслужують уваги питань, які досліджували такі науковці як: Л. Гулак, А. Дорошенко, Л. Магдишук, С. Проскурова, О. Савицька, Л. Співак та ін. О. Шевченко зазначає, що національна ідентичність особи є одним з елементів національної свідомості людей та виступає результатом отождення людини зі своїм народом. Ми поділяємо погляди Л. Гулак, О. Шевченко та інших дослідників, що національна ідентичність людини «є складником когнітивної складової частини національної самосвідомості, а точніше – «образу», «національного Я» особистості» [1, с. 129].

Щодо національної ідентичності українців, то І. Остапенко [7] та О. Соснюк [9] характеризують культурні коди як маркери національної ідентичності, як можливості актуалізації в освітньому просторі. Автори дослідження розкривають не тільки характеристик цих культурних кодів, але й показують як вони впливають на особистість, на її погляди, цінності, установки тощо. На нашу думку, це дослідження заслуговує уваги, адже мова йде про нашу культуру, наше майбутнє. Завдяки культурним кодам, як маркерам нашої історії, культури, традицій, ми можемо навчати і виховувати наше молоде покоління/ На сьогодні, сучасні вчені також розглядають питання, пов'язані з ідентичністю особистості в особистісному, психологічному та соціальному аспектах. Свідченням цього є різноманітні конференції, круглі столи, учасники яких обговорюють питання, які суттєво впливають на розвиток ідентичності особистості в умовах війни [8].

Деталізація проблем формування ідентичності особистості, які висвітлено в наукових працях

сучасних вчених, дає нам можливість виокремити такі проблемні моменти, які тісно пов'язані з віковими кризами людини, конфліктом ідентичностей та втратою ідентичності. На думку вчених, слід приділити особливу увагу розвитку ідентичності людини в освітньому просторі, імплементації євроінтеграційних ідей, трансформації ідентичності в умовах інтенсифікації міграційних процесів, актуалізації проявів та розвитку культурної, гендерної, національної, особистісної ідентичності в умовах військових дій; розвитку професійної ідентичності особистості тощо [8]. Ми приєднуємось до поглядів більшості дослідників ідентичності особистості, що шляхами вирішення цілої низки проблем, які пов'язані з ідентичністю особи, є:

- саморозвиток та самопізнання себе як особистості через дослідження власного внутрішнього світу, своїх уподобань, інтересів, бажань, цінностей, правил, взаємодії тощо;
- дослідження себе та своїх нових відчуттів, ролей, позицій, захоплень, що дасть змогу відкрити в собі нові можливості, інтереси, знайти своє місце в соціумі, налагодити взаємодію з іншими учасниками комунікації (членами родини, друзями, представниками інших етносів) тощо;
- вивчення, закріплення та продовження історичних і культурних традицій свого народу, що дасть можливість відчувати себе його представником, людиною від якої залежить існування країни, народу;

ідентичність» як важлива складова самосвідомості особистості. *Науковий журнал «Габітус»*. Серія : Психологія особистості. 2024. Вип. 59. С. 128–134.

2. Жилін М. Аналіз ідентичності з погляду індивідуалістичної та соціальної психології. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 6. С. 63–71.

3. Зазимко О., Шиловська О. Динаміка особистісного розвитку підлітків та осіб юнацького віку в період війни. URL ; <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737004/1/610-936-1-PB.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

4. Лиманкіна А. І. Психологічна сутність поняття «особистісна ідентичність». *Науковий журнал «Габітус»*. 2023. Вип. 45. С. 146–150.

5. Лящ О. П. Професійна ідентичність як чинник самоздійснення особистості. *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип. 14. С. 189–193.

6. Орешета Ю. В. «Ідентифікація» та «професійна ідентифікація»: теоретична інтерпретація понять. *Сучасні технології: активні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 58. С. 104–112.

7. Остапенко І. В., Коваленко А. Б. Регіональні відмінності в національній ідентифікації та уявленнях про майбутнє української молоді. *Збірник матеріалів II круглого столу «Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»* (м. Київ, 19 жовтня 2023 р.). Київ : Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2023. С. 67–74.

8. Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі : *Матеріали II круглого столу 19 жовтня 2023 року : Збірник матеріалів // За ред. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко*. Київ : Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2023. 152 с.

9. Соснюк О. П., Остапенко І. В. Культурні коди як маркери національної ідентичності: можливості актуалізації в освітньому просторі. *Збірник матеріалів III круглого столу «Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»* (м. Київ, 15 жовтня 2024 р.). Київ : Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2023. С. 93–103.

– саморозвиток, самовиховання, самоудосконалення як фахівця тієї чи іншої професійної сфери, що дозволить відчувати свою значимість та користь для суспільства.

Звісно, можна було пригадати й інші різновиди ідентичності особистості, але, на нашу думку, всі вони в тій чи іншій мірі відображаються через особистісну та соціальну ідентифікацію людини.

Висновки. На основі теоретичного аналізу наукових джерел дослідження, ми можемо констатувати, що ідентичність є не статичним станом людини. Мова йде не тільки про врахування особистісних і соціальних установок, але й про пізнання себе, постійний саморозвиток, спостереження за усіма змінами у внутрішньому світі та своєму оточенні, комунікацію та налагодження взаємодії з навколишнім світом, постійну роботу над собою. Усе разом нами визначене, підтверджує думку науковців, що ідентичність є складним терміном, завдяки якому ви можемо відповісти на питання – «Хто ми є». На її формування, розвиток впливають багато як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, але саме від нас самих залежить як вони будуть відображатися у нашому внутрішньому та зовнішньому світі.

Перспективами подальших розробок є дослідження розвитку національної ідентичності особистості в умовах війни та її вплив на психічний світ людини.

Список літератури:

1. Гулак Л. С. Особливості поняття «етнічна

OF THE CONCEPT OF “IDENTITY” AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article highlights the theoretical aspects of the content and characteristics of the concept of “identity” in psychological science. It turned out that this issue is quite relevant, as evidenced by numerous scientific developments in which researchers reveal scientific approaches to determining the content, features, types of identity and meaning for the individual. It is important that the concept of “personal identity” is interesting for representatives of various scientific fields.

Scientists have established that identity is a multi-meaning life and general scientific term, which is characterized by such properties as permanence, identity, continuity of an individual and the development of his self-awareness under the influence of various factors.

It was determined that the following are special characteristics when studying a person: psychophysiological, social and personal identity of a person. It was found that identity is widely used in various branches of psychological science, namely: general psychology, social psychology, ethnopsychology, developmental psychology, gender psychology, political psychology. On the basis of this, such varieties of personal identity as: personal/self-awareness, gender, social, national/ethnic, professional, cultural have been established.

It is emphasized that the problematic moments in the development of a person's identity are issues that are closely related to a person's age crises, the conflict of identities and the loss of identity. Special attention should be paid to the development of human identity in the educational space, the influence of migration processes on the identity of a person, the actualization of manifestations and development of cultural, gender, national, personal identity in the conditions of military operations; development of the professional identity of the individual, etc.

Ways to solve a number of problems related to a person's identity are: self-development and self-knowledge as an individual; the study of oneself and one's new feelings, roles, positions, interests, which are related to a person's social activity; studying and implementing the historical and cultural traditions of one's people for a sense of belonging to it; self-development, self-education, self-improvement as a specialist.

Key words: *identity, self-identity, psycho-physiological identity, personal identity, social identity, professional identity, national/ethnic identity.*